

एक अथक योद्धाको अवसान

- कपिल लोहनी

हालै केही समय अघि नेपालको प्रजातान्त्रिक तथा कम्युनिष्ट आन्दोलनका एक अथक योद्धा श्री कृष्णराज वर्माको देहावसान भयो । वि.सं. १९८७ मा सप्तरीमा जन्मेका वर्माले २००६ साल तिर देखि नै कम्युनिष्ट राजनीति शुरू गरेका थिए । मुलुकमै एकाध मात्र शिक्षण संस्थाहरू, त्यसमाथि पनि राजधानीमा नै केन्द्रित हुने त्यो जमानामा उनले प्रारम्भिक शिक्षा घरैमा नै प्राप्त गरेका थिए भने स्कूलको पढाईका लागि भने उनको परिवारले उनलाई भारतको दरभङ्गास्थित सरस्वती हाइस्कूलमा भर्ना गराएको थियो । पछि उनले पटना बोर्डबाट एसएलसी उत्तीर्ण गरे । त्यतिबेला भारतमा अङ्ग्रेज विरुद्धको आन्दोलन निकै अघि बढेको र भारतका गाउँ-शहरमा भारतीय स्वतन्त्रता सेनानीहरू गएर जनजागरणका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिरहने भएकाले भारतमा अध्ययनरत अन्य नेपाली सरह कृष्णराज वर्मा पनि कलिलै उमेरमा राजनीतिमा होमिन पुगे । २००७ सालको क्रान्तिताका करिव २० वर्षको उमेरका उनले विभिन्न मोर्चाहरूमा राणाशासन विरुद्ध लडेका थिए भने आफ्नो गृह जिल्लामा पनि जागरण अभियानको थालनी गरेका थिए । २००८ सालमा मातृकाप्रसाद कोइरालाको अध्यक्षतामा नेपाली काङ्ग्रेसको सरकार बनेपछि २०१२ सालसम्म नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीमाथि प्रतिवन्ध लागेको थियो । त्यतिबेला उनी लगायत सबै कम्युनिष्ट विचारधाराका व्यक्तिहरूले भूमिगत रूपमा मुलुकका विभिन्न ठाउँहरूमा खटिएर राजनीतिक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नु पर्दथ्यो । त्यतिबेला त्रिचन्द्र कलेजमा उच्च अध्ययन समेत गरीरहेका वर्मा पटक पटक कैदमा समेत परेका थिए । यसरी उनलाई उच्च औपचारिक शिक्षा प्राप्त गर्न निकै हम्मे परेको थियो । यस्तो अवस्थामा उनले आइए र बिएको परीक्षा समेत कारागारबाट दिएर उत्तीर्ण गरेका थिए । २०१३ सालमा टङ्कप्रसाद आचार्य प्रधानमन्त्री हुँदा बल्ल कम्युनिष्ट पार्टी माथिको प्रतिवन्ध फुकुवा भएको थियो ।

नेपालमा राणाशासनको पतन भएर प्रजातन्त्रको शुरुवात भएको करिव ७ वर्षपछि २०१५ सालमा आमचुनाव भएको थियो । त्यतिबेलाको नेपालको आर्थिक र सामाजिक अवस्था, विकटता, भौतिक पूर्वाधार र साधन तथा अनुभवको कमी तथा व्यवस्थापकीय कमजोरीले गर्दा पनि सो आमचुनाव सम्पन्न गर्न झण्डै ४५ दिन लागेको थियो । नेपाली काङ्ग्रेसले अत्यधिक बहुमतका साथ विजय हासिल गरेर नेपालमा पहिलो जननिर्वाचित सरकार बनाउन सफल भएको थियो भने नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीले चार सिट मात्र जित्न सको । त्यतिबेला स्वयम् पुष्पलाल श्रेष्ठले काठमाडौँमा गणेशमान सिंहसँग हार व्यहोर्नु परेको थियो भने ललितपुरबाट तुलसीलाल अमात्य, रौतहटबाट शेख फरमान र हृदयलाल महतो र पाल्पाबाट कमलराज रेग्मी चुनावमा विजयी भएका थिए । त्यस्तै शम्भुराम श्रेष्ठ राष्ट्रिय सभामा चुनिएका थिए । कृष्णराज वर्माले त्यतिबेला सर्लाहीबाट चुनावमा भाग लिएका थिए तर १०७ मतको फिनो अल्पमतले उनी पराजित भए ।

लेनिन एक विद्वान चिन्तक हुनुका साथै अति नै मेहनती र भविष्यद्रष्टा व्यक्तित्व भएकाले तथा उनी सामुहिक नेतृत्वमा विश्वास गर्ने महान नेता भएकाले उनको शासनकालमा निकै धेरै मार्क्सवादी प्रगतिशील कदमहरू चालेर अघि बढिरहेको सोभियत संघ त्यसपछि स्टालिनको एकलौटी शासनकालमा एक क्रुर र दमनकारी तथा जनजाती र आफ्ना विरोधी कामरेडहरूको समेत सफाया गर्ने सर्वसत्तावादी बाटोमा अघि बढेको तथा चीनले समेत स्टालिनलाई नपछ्याएर आफ्नै माटो सुहाउँदो कम्युनिष्ट सिद्धान्तको प्रतिपादन गरेर अघि बढेपछि नेपाल, भारत र अन्य मुलुकहरूमा स्थापना भएका कम्युनिष्ट विचारधारा र पार्टीहरूमा पनि एक प्रकारको विचलन आउन शुरू भयो । स्टालिन सैनिक तानाशाहीमा विश्वास गर्ने व्यक्ति भएकाले उनले त्यतिबेला कैयन् बाल्टिक राष्ट्रहरूमा समेत हमला गरेर सोभियत संघमा गाभे भने दोश्रो विश्वयुद्धमा जर्मनीलाई खडेडेर अमेरिका जस्तै सोभियत संघलाई विश्व शक्ति राष्ट्र बनाउन सफल भए । तर आफ्नै घर भित्र भने उनले निकै खूँखार तानाशाहको रूपमा क्रुर शासन गरे ।

केही महिना अघि मेरा पिता गोविन्दप्रसाद लोहनीको स्मृतिगन्थ प्रकाशनको सिलसिलामा म कृष्णराज वर्माको अन्तर्वार्ता लिन उनको घरमा गएको थिएँ । ९१ वर्षको उमेरमा पनि उनी हट्टा-कट्टा र फुर्तिला तथा स्मरण शक्ति बलियो भएकै व्यक्ति सरह देखिन्थे । कृष्णराज वर्मासँग केही समय कुरा गर्दा उनले पनि स्टालिनको बारेमा यस्तो प्रतिक्रिया दिएका थिए, 'स्टालिन प्रति मानिसहरूले जुन उच्च विचार राखेका थिए त्यसमा पछि गएर उनका त्रुटीहरूबारे हामीले पनि

सुन्दा शुरूमा विश्वास गर्ने गाह्रो भएको थियो । पछि विस्तृत रूपमा हामीले सबै कुरा हेर्दै जाँदा र विभिन्न पत्रपत्रिकामा सोसँग सम्बन्धित लेख र दस्तावेजहरू पढ्दै जाँदा भने हामीले पनि त्यस्ता कुराहरू स्विकार गर्नुपर्थ्यो । शुरूमा त कसैले पनि स्टालिनको विरोधमा आएका कुरामा विश्वास गर्न सकेका थिएनन् । माओत्से तुङ्कै बारेमा पनि शुरूमा जुन सम्मान रहेको थियो, पछि उनकै बारेमा पनि विभिन्न विरोधाभासपूर्ण अभिव्यक्तिहरू आए । त्यस्तो हुँदा मानिसहरूलाई केही छिन अप्ठ्यारो स्थिति आइदिन्छ । के भन्ने, कसो गर्ने, हो कि होइन, कसरी स्विकार गर्ने जस्ता । गोविन्दप्रसाद लोहनीजीले पनि २०१२ सालतिर नेपालमा सबैभन्दा पहिले स्टालिनको विरुद्धमा बोल्दा अरूलाई विश्वास गर्न त्यस्तै गाह्रो भएको हुनसक्छ । त्यसैले त्यस्तो परिस्थितिलाई अस्वाभाविक भनेर भन्न सकिँदैन । कुनै कुराका आस्थाहरू गलत साबित भएपछि घट्टै जानुलाई स्वाभाविक प्रकृत्या नै मान्नु पर्दछ ।'

२०१५ सालको आमचुनावमा ठूलो हार व्यहोरेपछि र विश्व कम्युनिष्ट आन्दोलनमा पनि सोभियत संघ र चीनको भिन्दा भिन्दै खेमा बन्दै गएपछि नेपाली कम्युनिष्टहरूमा पनि विस्तारै फुट शुरु हुन थाल्यो । त्यसमाथि राजा महेन्द्रको २०१७ सालको अप्रजातान्त्रिक कदम पश्चात त कम्युनिष्ट मात्र होइन, काङ्ग्रेस र सबै खाले प्रजातान्त्रिक शक्तिहरू तितर वितर हुन थाले । पुष्पलाल लगायत नेपालका अधिकांश कम्युनिष्टहरू र प्रजातन्त्रवादीहरू राजाको कठोर शासनको बेला भारतमा निर्वाशित जीवन बिताउन बाध्य भएका थिए भने पार्टीमा ठूलो फुट आएर कोही राजासँग मिल्न गए भने कतिले नयाँ नयाँ कम्युनिष्ट पार्टी खोल्न थाले । यसरी च्याउ जसरी नेपालमा साना साना पार्टीहरू खुले त्यतिबेला । कृष्णराज वर्माले पनि नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी वर्मा समूहका महासचिवको रूपमा धेरै वर्ष काम गरे । २०२० सालको मध्यतिर भारतको उग्र वामपन्थी नक्सलाइटहरूबाट प्रभावित भएर पूर्वी नेपालको भापामा सशस्त्र विद्रोह शुरु गरेर दोश्रो पुस्ताका कम्युनिस्टहरूको जन्म भयो । तिनै कम्युनिष्टहरू कालान्तरमा माले, एमाले, माओवादी र समाजवादी आदि नामका पार्टीहरू स्थापना गरेर आज शासक वर्गमा परिणत भएका छन् तर विगतमा गरेका संघर्ष र वलिदान सबै विर्सिएर उनीहरू मध्ये धेरै जना व्यक्तिगत स्वार्थमा लिप्त भएर भ्रष्ट आचारलाई अँगाल्न पुगेका छन् भने निककै थोरै नेताहरू मात्र अक्षसम्म पनि जनताको हितको कामलाई नै महत्वका साथ हेरेर अघि बढिरहेका छन् ।

कृष्णराज वर्माकै शब्दमा '२०१९ सालमा पार्टी विभाजन हुन थालेपछि विस्तारै झण्डै पचास वटा कम्युनिष्ट पार्टी बनेका थिए र हामी कम्युनिष्टहरूको निककै दयनीय स्थिति आएको थियो । तर त्यस्तो अवस्थामा पनि हामी कसरी एक भएर अघि बढ्ने भन्ने कुरामा आपसी सल्लाह गरिरहन्थ्यौं । हामी संयुक्त हुन नसकुन्जेलसम्म हाम्रो नेपाली काङ्ग्रेससँग एकता हुँदैन र त्यसो हुन नसक्दा प्रजातन्त्रको पुनर्वहाली हुन नसक्ने कुरा मैले व्यक्तिगत रूपमा पनि मनन गरेको भएर २०४२ सालदेखि मेरै नेतृत्वदायी भूमिका र पहलमा पाँच वटा कम्युनिष्ट पार्टीहरू मिलेर एक युनाइटेड फ्रन्ट बनाएर नेपाली काङ्ग्रेसलाई पनि प्रजातन्त्र पुनर्वहालीको निमित्त सहयोग गरेका थियौं । यसरी पाँच वटा पार्टी मिलेर नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी संयुक्त बन्दा मेरो, मनमोहन अधिकारी, तुलसीलाल अमात्य, नारायणमान विजुक्छे, र मोहनविक्रम सिंहको ठूलो योगदान रहेको थियो । हामी एक भएर अघि बढेको यही बेलादेखि हो । तर साहना प्रधान र विष्णुबहादुर मानन्धर चाहिँ त्यतिबेला मिल्न आएनन् । २०४६ सालमा गएर भने हामीले वृहत वाममोर्चा यानी सात वामको संयुक्त वाममोर्चा बनायौं जसमा माले र मानन्धर समूह पनि सामेल भए र नेपाली काङ्ग्रेससँग युनिटी भयो । संयुक्त वाममोर्चा हामीसँग मिल्न नआएपनि त्यतिबेला उनिहरू हामीसँगको सहकार्यमा चाहिँ सँगै थिए । त्यो युनिटी भएपछिको जन-आन्दोलनको अवस्थामा हामीहरू भूमिगत थियौं र गोविन्दप्रसाद लोहनीजीले गर्नुभएका पहल र अन्य भेलाहरूमा हामीहरू सहभागी हुन पाएनौं तर यो जन-आन्दोलनको प्रकृत्यामा लोहनीजीहरू सबै जना सहयोगी नै हुनुहुन्थ्यो, त्यसमा कुनै शंकाको कुरै छैन ।' उनले कुराकै सिलसिलामा अगाडि भनेका थिए कि, '२००८ साल पछि मेरो गोविन्दप्रसाद लोहनीसँग सम्पर्क भएको हो । त्यतिबेला नै उहाँ एक प्रख्यात व्यक्ति भइसक्नु भएको थियो । अर्थशास्त्रमा स्नातकोत्तर गर्नुभएको र विभिन्न लेखहरू समेत प्रकाशन गरिरहनु हुन्थ्यो । उहाँलाई अर्थशास्त्र सम्बन्धि ज्ञाताको रूपमा त्यतिबेला देखि नै लिइन्थ्यो । हामीहरू सबै उहाँलाई सम्मान गर्दथ्यौं । उहाँले पार्टीका तालिमहरूमा क्लास नै लिने गर्नु भएको थियो । कम्युनिष्ट आन्दोलनको शुरुका दिनहरूमा उहाँले साह्रै नै धेरै योगदान गर्नुभएको थियो । कम्युनिष्ट पार्टीको स्थापनाकालको शुरुको अवस्थादेखि नै उहाँ निककै सक्रिय रूपले लाग्नु भएको हो र पार्टीको लागि प्रसस्त सेवा, मद्दत र सहयोग गर्नुभएका हो । कुनै समयमा त उहाँ कम्युनिष्ट पार्टी भित्रको ठूलै महत्वको व्यक्ति हुनुहुन्थ्यो । पार्टीको शुरुवाती चरणका व्यक्तिहरूको नाम आउँदा उहाँको, शैलेन्द्रकुमार उपाध्यायको, डी.पी. अधिकारी आदिको नाम पनि आउँथ्यो । शुरूमा कम्युनिष्ट पार्टीका क्याडरहरूलाई प्रशिक्षणको निमित्त लोहनीजीले ज्यादै नै धेरै काम गर्नुभएको थियो । काठमाडौंमा त सैद्धान्तिक र मार्क्सवादी अर्थशास्त्र सम्बन्धि प्रशिक्षणमा उहाँ नै प्रमुख हुनुहुन्थ्यो । उहाँका यस्ता महत्वपूर्ण योगदानका कारण उहाँ

प्रति कम्युनिष्ट पार्टीहरूले सधैं नै एउटा आदर र सत्कार त राख्दै पछि । हामी पनि यो दृष्टिकोणले उहाँलाई निककै सम्मान गर्दथ्यौं ।’

आफ्नो पुरै जीवन कम्युनिष्ट आन्दोलनमा नै बिताएका कृष्णराज वर्मा लगायतका विष्णुबहादुर मानन्धर, मनमोहन अधिकारी, तुलसीलाल अमात्य, शम्भूराम श्रेष्ठ, मदनमणी दीक्षित, गोविन्दप्रसाद लोहनी आदि केही दीर्घजीवी नै भए तथा केहीले विभिन्न उच्च पदमा बसेर इमानदारीपूर्वक मुलकको सेवा समेत गर्ने अवसर पाए भने कृष्णराज वर्मा तथा केहीलाई भने त्यस्तो अवसर खासै आएन । उनको निधन पछि अब नेपालको कम्युनिष्ट आन्दोलनमा ठूलो भूमिका खेलेर वयोवृद्ध अवस्थामा पुगेका इमानदार व्यक्तिहरू पनि अब खासै बाँकी नभएको अवस्था सिर्जना भएको छ । तर इमानदारहरूकै प्रतिनिधित्व गर्दै उनी भन्दा केही कम उमेरका अरविन्द रिमाल, मोदनाथ प्रश्रित, नारायणमान विजुकुँ, कमल कोइराला, हिरण्यलाल श्रेष्ठ, बट्टीप्रसाद खतिवडा, मोहनविक्रम सिंह, चित्रबहादुर के.सी. आदि आज पनि सक्रिय रूपमा स्वच्छ राजनीति र बौद्धिक अभ्यासमा लागी नै रहेका छन् । पुष्पलाल श्रेष्ठ र मदन भण्डारी जस्ता केही गर्छन् कि भन्ने आशा बोकेका कम्युनिष्ट नेताहरूको भने निककै छिटो निधन भएकोले नेपाली समाजले वास्तवमा अपुरणीय क्षति नै व्यहोर्नु परेको हो ।

नेपालमा राणाशासनको अन्त र प्रजातन्त्रिक समाजको स्थापना गर्न र यसको स्थायित्वको निमित्त लामो समयसम्म गरिएका आन्दोलनहरू तथा नेपाली समाजबाट सामन्तवादको अन्त गर्न कृष्णराज वर्माको ठूलो योगदान रहेको छ । तराई, मधेश, पहाड र हिमाल जहाँ बसे पनि नेपालका मानिसहरूको एउटै जात नेपाली मात्र हो भन्ने कुरामा विश्वास गर्ने उनी एक उदारवादी र सच्चा देशभक्त नेता थिए । नेपालका कम्युनिष्टहरू एक भएर अघि बढ्नु पछि र प्रजातन्त्र प्राप्त गर्न र मुलुकलाई समृद्ध बनाउन सबै पार्टीहरू एक जुट भएर लाग्नु पर्दछ र भ्रष्ट आचरणबाट टाढा रहनु पछि भन्ने कुरामा कृष्णराज वर्मा आफ्नो जीवनको अन्तिम क्षणसम्म पनि दृढसंकल्पित थिए । साधारण परिहन यानी सफा कमिज र पाइन्ट तथा जुत्ता लगाएर सकेसम्म हिँडेर ओहोर दोहोर गर्न नै रुचाउने उनले ज्यादै सरल जीवनयापन गरेका थिए । मृदुभाषी, हँसिला र थोरै बोल्ने उनको कसैसँग पनि कटु सम्बन्ध थिएन र उनी कसैको पनि बथाई गरेर समय बर्बाद गर्दैनथे । लेख-पढ र नयाँ नयाँ कृतिहरू प्रकाशन गरेर ज्ञान बाँड्नमा नै उनी व्यस्त र खुशी देखिन्थे । एकाध पुस्तक प्रकाशनको निमित्त काम भइरहेको कुरा पनि उनी हाम्रो हालैको भेटमा बताउँथे । तर सो कार्यमा सफलता मिल्यो वा केही काम अधुरै रहन गयो, त्यो भने थाहा हुन सकेको छैन । आज उनी यो संसारमा नभए पनि उनका कृतिहरू परिवारजन वा पार्टी वा कुनै संस्थाले प्रकाशन गरेर भावी पिँढीको लागि सञ्चय गरेर राखिदिने छन् भन्ने कुराको विश्वासका साथै हार्दिक श्रद्धाञ्जली अर्पण गर्दछु ।

* लेखक विकास अर्थशास्त्री र पुर्ववैकर तथा नेपाल एकल व्यक्तित्व समाजका अध्यक्ष समेत हुन् ।

२०७८ साल चैत ४ गते